

Марія Ярмоленко (м. Ізмаїл)

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ, ЛЕМКІВЩИНА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ДЕПОРТОВАНИХ

Рец. на кн.: Савчук О. Свої серед своїх. Депортації українців з Холмщини й Підляшшя у 1944–1947 рр. / О. Савчук. – Луцьк, 2012. – 240 с.; Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари / В. Ковальчук, Л. Стойкова. – К.: ТОВ «Український рейтинг», 2011. – 168 с.

Відзначення 65-ї річниці військово-політичної акції «Вісла», в ході якої на північно-західні землі Польщі було депортовано понад 150 тис. західних українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, активізувало суспільні дискусії про історичне минуле цих західних українських етнічних земель, їх роль в культурному розвитку України та загалом Центрально-Східної Європи. Про депортаційні акції польського та радянського режимів 1944–1951 рр. видано низку збірників документів, спогадів учасників і очевидців цієї трагедії. Серед них відзначено нові видання, які з'явилися у Луцьку та Києві й присвячені реконструкції повоєнних подій на українсько-польському прикордонні та долі депортованих родин, які потрапили в УРСР у 1944–1946 роках.

У книзі О. Савчука відзначено, що депортації українського населення Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя 1944–1947 рр. здійснені за згоди союзників антигітлерівської коаліції та через координацію зусиль СРСР і прорадянських режимів Польщі та Чехословаччини. Загалом депортацію українців із цього українського етнічного терену він ділить на декілька етапів. Перший – від жовтня 1944 р. до липня 1945 р. в УРСР, який більшість польських і частково українських авторів охарактеризували як відносно добровільний. Другий – від вересня 1945 р. до листопада 1946 р., коли переселення на радянську Україну здійснювалося за участю війська та інших репресивно-силових структур. Третій – від квітня до жовтня 1947 р., коли в ході операції «Вісла» брутально депортовано українців на північ Польщі. Як відомо, на території Надсяння і Лемківщини другий етап в основному завершився у липні 1946 р., а третій – у липні 1947 р. Заключний етап, – вирівнювання польсько-радянського кордону 1951 р. пройшов у районі Устриків Дольних та Кристинополя (нині Червоноград Львівської області). Загалом жертва-

ми депортаційних акцій 1944–1951 рр. стало більше семисот тисяч українців Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Західної Бойківщини.

Автор зазначає, що лише для незначної частини холмщаків, насамперед соціально незахищених і громадян лівих поглядів переселення наприкінці 1944 – у першій половині 1945 рр. носило добровільний характер. Вказана категорія людей повірила агітаційно-пропагандистським заходам польської цивільної і військової адміністрації, у складі яких служило чимало функціонерів НКВС і місцевих комуністів, почасти українців. До термінового виїзду спонукали грабунки новоствореної польської міліції, а також мобілізація до Армії Людової чоловіків 1921–1924 рр. народження, яку населення Холмщини бойкотувало. Неможливо було жити й у селах, які знищувало польське підпілля у першій половині 1944 р. (лише на Грубешівщині 27 населених пунктів). Польські збройні акції прагнув нейтралізувати Крайовий провід ОУН західних окраїнних українських земель, якій підпорядковувалася воєнна округа «Сян». Частина бідноти підтримала план керівництва УРСР, який полягав у проведенні нового кордону, що захопив би регіон довкола Холма. М. Хрущов, який мав дружину – уродженку Холмщини, намагався переконати Й. Сталіна в необхідності створення Холмської обл. УРСР, посилаючись на той факт, що українці становили більшість населення регіону. Оскільки вказаний план у Кремлі не схвалили, це спричинило суспільні невдоволення в поведінці українців Холмщини. А вже з серпня 1945 р. переселення українців повністю набуло ознак насильницького, оскільки польська влада залучила до цього процесу військо (не менше 27 батальйонів). У березні 1946 р. до Грубешівського, Томашівського і Влодавського повітів Холмщини скеровано репресивно-каральні структури, які в середині липня в основному закінчили переселенську акцію. До

кінця року проведено ще декілька спроб виселити втікачів із СРСР, насамперед півдня України.

Як відомо, переселенців, крім західних областей розселяли на сході і півдні України, переважно у Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській, Одеській, Миколаївській, де відчувалася гостра господарська необхідність в робочій силі, а також було вільне житло, яке залишилося після депортацій у 30–40-і рр. десятків тисяч родин з німецьких, татарських, грецьких, болгарських і єврейських поселень. Нерегулярно надходили товари широкого вжитку у спеціальні магазини обласпоживспілки для переселенців. У багатьох населених пунктах західних областей неодноразово мобілізували на заготівлю палива для шкіл і лікарень, вивіз деревини для спорудження невеликих будинків для переселенців. Кожен двір переселенців зобов'язано передплачувати комуністичні газети, а молодь вступати до піонерських та комсомольських організацій.

У деяких колгоспах півдня України родини переселенців показували приклади високої працьовитості й трудової дисципліни, дехто швидко доріс до посад бригадирів і ланкових. Однак більшість не могла соціально адаптуватись у радянсько-комуністичну дійсність, викликало невдоволення ігнорування владою релігійних потреб, російськомовне середовище, незвичний степовий клімат, брак води і фуражу. Нерідко й окремі місцеві мешканці, недобросовісні керівники колгоспів, проводили або стимулювали самовільний виїзд «поляків» якщо не в Польщу, то в західні області УРСР, поближче до рідних теренів, де ще не відчувалися наслідки голоду 1946 р.

Чимало уваги автор надає реалізації злочинної акції «Вісла» щодо українців Холмщини. Водночас показує дії відділів 28-го Холмського Тактичного відтинку «Данилів» 6-ї Воєнної округи УПА «Сян» (командир Є. Тендера – «Прірва») на захист депортованих. Щоправда, у 1947 р. більшість із них було трансформовано у невеликі групи (боївки). Представники польської центральної влади були налякані переговорним процесом між командуванням Армії Крайової і УПА щодо спільної антикомуністичної боротьби, можливості якої продемонструвала успішна спільна польсько-українська акція на Грубешів 27–28 травня 1946 р.

Автор зазначає, що списки депортованих, як правило, робилися наспіх й швидко передавалися командирам польських груп для реалізації операції. Ешелони з депортованими супроводжував військовий конвой. Однак в умовах холоду і ан-

тисанітарії до нового місця не доїхало сотні західних українців, чимало великої рогатої худоби. Щоправда, у 1947 р. зуміли уникнути виїзду більша частина українських і змішаних родин з деяких повітових міст Холмщини і Надсяння. У цих містечках легше було й підробити або купити польські документи. Уникли переселення окремі офіцери Війська польського, держслужбовці, залізничники, студенти столичних вузів, деякі священики. Цікаво, що частину українського населення Підляшшя влада помилково (а в деяких випадках свідомо) зарахувала до білоруської національності, а тому переселила їх в 1945–1946 рр. до Білоруської РСР, з якою була укладена угода про евакуацію, аналогічна до угоди з Українською РСР.

Чимало уваги О. Савчук приділив життю та побуту депортованих у нових умовах, коли польська влада намагалася якнайшвидше асимілювати українців, розпорошувати їхні сім'ї, щоб вони не створювали компактних національних груп. Чи не найскладнішою проблемою, з якою зіткнулися переселенці після прибуття на нове місце проживання, стала відсутність належних умов для облаштування господарств. Зокрема, в Ольштинському воеводстві, куди переселено більшість холмщаків, не вистачало вільних незнищених житлових і господарських будівель, які залишили німці. Надані владою кредити не відповідали масштабам і темпам відбудови. Вказані фактори сприяли тому, що відразу розпочався процес самовільного повернення закордонців на свої землі, який частково легалізовано в Польщі в 1956–1957 роках.

Автор зауважив, що патріотично налаштованих селян, представників інтелігенції, симпатиків УПА (майже 4 тис. осіб), влада ізольовала в таборі Явожно, на території філіалу колишнього гітлерівського концентраційного табору в Освенцімі.

Важливим є висновок О. Савчука про те, що наслідки брутално проведених депортацій 1944–1946 рр. і особливо операції «Вісла» 1947 р. створили не лише етнокультурні проблеми для депортованих українців, але політичні, духовні, господарські наслідки для польського суспільства, яке втратило багате поліетнічне середовище, важливі об'єкти сакрального мистецтва українців. Масове виселення українців із регіону довело до майже повної ліквідації мережі православних парафій на території відновленого Люблинського воеводства. У Грубешівському (Гостинне, Черничин, Підгірці, Шпиколоси), Холмському (Жумок, Плаваничі, Жмудь, Бу-

сьно), Біло-Підляському (Гнійно, Бубель, Воскреничі, Докутів), Володавському (Коденець, Косинь, Любінь) повітах римо-католицький костел перебрав без порозуміння з керівництвом Православної церкви низку сільських церков. Занедбаніми залишилися у повоєнні роки храми в деукраїнізованих селах Любартівського (Дратів), Володавського (Володава, Славатичі, Сосновиця, Сухава, Угруськ), Біло-Підляського (Старий Павлів) повітів. Під тиском громадськості, зокрема й репатрійованих холмщаків, лише у 1989 р. відновлено православну Люблинсько-Холмську єпархію. Поступово зростає мережа й греко-католицької церкви. Після проголошення незалежності України легалізовано й реставровано у Луцьку давню ікону Холмської богородиці, репродукцію якої поміщено на обкладинці книги О. Савчука.

Не менш цікавою є нова книга «Злочини без кари» журналіста Василя Ковальчука і науковця-математика Лідії Стойкової, які походять із родин депортованих, а нині є членами Київського товариства «Лемківщина» ім. Б.-І. Антонича. Вступне слово до неї написав голова цього товариства Михайло Мацієвський. У рецензованому виданні подано історичні нариси та спогади про brutальні депортації лемків із прадавніх українських земель, їх повоєнні долі в СРСР, зокрема й таборові будні у Сибіру. Заключний розділ книги присвячений суспільно-культурним акціям Київського товариства «Лемківщина» ім. Б.-І. Антонича

в столиці України. Чимало уваги приділено громадсько-політичній діяльності народного депутата Миколи Горбала, виступам вокального гурту «Лемки Києва», вокально-інструментального тріо «Українські барви», поїздкам київських лемків на рідні терени, фестивалі лемківської культури на Тернопіллі та Луганщині. Книга добре ілюстрована фотографіями лемківських родин Києва, а серед них Михайла Мацієвського, Петра Мощича, Ніни Міщанчук, Ірини Ковтун, Степана Савка, Оксани Шпак, Ольги Бенч та ін.

Нині національно-культурні інтереси депортованих в Україні підтримують Об'єднання товариств депортованих українців, суспільно-культурні товариства «Надсяння», «Лемківщина», «Холмщина», «Ярославщина», Конгрес українців Холмщини і Підляшшя, які у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Луцьку та інших містах країни проводять наукові конференції, походи молоді на козацькі, стрілецькі та повстанські могили, пісенно-мистецькі фестивалі у Львові та Городку, зустрічі-ватри у Ждині (Республіка Польща) та Монастирську (Тернопільщина), видають історико-мемуарні книги, краєзнавчі нариси сіл, збірник «Ярославщина», «Лемківський календар». Водночас хотілося щоби українська влада більше уваги надавала соціальному захисту цієї категорії громадян, полегшила оформлення віз для відвідання рідних міст і сіл, цвинтарів, які нині залишилися на території Польщі.

Валентина Булишева (м. Пирятин)

ПОСЕСТРА БАБИНОГО ЯРУ

Рец. на кн.: Пирогова Левада: нариси / упор.: Г.О. Бажан, В.С. Миленко. – К.: Просвіта, 2012. – 104 с. ; іл.

Краєзнавці міст Пирятин та Гребінки, що на Полтавщині, за сприяння Пирятинської райдержадміністрації, Пирятинської райради та спонсорській допомозі директора Промисловоторгівельної фірми «Просвіта» (м. Київ) Віри Сироти видали книгу «Пирогова Левада», присвячену світлій пам'яті мирних жителів Пирятинського і Гребінківського районів, які стали жертвами фашистського геноциду.

У книзі докладно розповідається про фашистський окупаційний режим на території двох сусідніх районів Полтавщини в період Другої світової війни. Після відступу військ Червоної армії гітлерівці у вересні 1941 року відразу розпочали на-

водити «новий порядок». Його знаменням стало створення у старовинному Пирятині в районі вулиць Набережній, Гоголя і частково Радянській єврейського гетто – територію закритого проживання (за колючим дротом) місцевих євреїв і тих, кого загнала за різних обставин на північно-західну околицю Полтавської області війна. Мучилися у штучній резервації переважно люди похилого віку, їхні діти та онуки під суворим наглядом і постійним жорстоким контролем, повсякденними знущаннями, розстрілами, холодом і голодом.

Як стверджують автори книги, відлуння страхітливої вересневої 1941 року трагедії Бабиного Яру в Києві докотилося до міст Пирятин та